

ВИСНОВОК

про наукову новизну,

теоретичне та практичне значення результатів дисертації

Матвєєвої Наталі Романівни

на тему «Українсько-російський білінгвізм і диглосія

в сучасному комунікативному просторі Києва»

на здобуття наукового ступеня доктора філософії

зі спеціальності 035 Філологія

Актуальність дослідження. Літературна мова – мова освіти, науки, культури, державних інституцій. Функціонування у цих сферах і забезпечує соціальний престиж мови. Як суспільне явище літературна мова уособлює цілісність нації, консолідує її, виконує роль ланки, що з'єднує покоління, передає досвід нащадкам.

«Державною мовою в Україні є українська мова». Ці рядки статті 10 Конституції України підкреслюють державотворчу функцію української мови. На жаль, сьогодні реальний статус української мови далеко не такий, як задекларовано. Відома українська письменниця Оксана Забужко стверджує: «Сучасна криза, яка опанувала українське суспільство, є насамперед кризою українського мовомислення. Нація, котра мислить про світ і себе в ньому чужою мовою, неминуче мислить несамоостійно – тобто сходиться з єдиної, унікальної позиції у всесвіті, приділеної лише їй, знепритомнюється щодо цієї позиції (щодо самої себе)».

З огляду на те, що формування літературних еталонів залежить передусім від мовної практики, є актуальною проблема вивчення функціонування української мови у різних сферах, регіонах. Усе зазначене свідчить про актуальність дисертації Матвєєвої Наталі Романівни на тему «Українсько-російський білінгвізм і диглосія в сучасному комунікативному просторі Києва». Своєчасність і важливість роботи детермінує кілька чинників:

1) те, що, досліджуючи мовне середовище в Україні, особливу увагу слід звернути на Київ, оскільки саме столиця завжди є зразком для наслідування, їй належить основна роль у процесах унормування мовної ситуації держави;

2) потрібен постійний моніторинг різних сфер лінгвосоціуму для вироблення і реалізації науково обґрунтованої мовної політики у державі;

3) необхідні точні кількісні показники для констатації якості мовної діяльності соціуму та особистості, а також для здійснення кореляції власне лінгвальних і соціолінгвальних параметрів.

Рецензована дисертація розвиває традиції відділу стилістики, культури мови та соціолінгвістики Інституту української мови НАН України, пов'язана з науковим напрямом «Територіальні та соціокультурні умови функціонування української мови в Україні». Тему дисертації схвалила вчена рада цієї ж установи (протокол № 9 від 3 жовтня 2019 року). Роботу виконано в межах трilaterального проекту «Бі- і мультилінгвізм: між інтенсифікацією та вирішенням мовного конфлікту. Етнолінгвістичні конфлікти, мовна політика та контактні ситуації в пострадянських Україні та Росії» за підтримки Фонду «Фольксваген».

Відзначимо, що теоретико-методологічну основу роботи представлено згідно з чинними вимогами. У вступі сформульовано об'єкт, предмет, мету і завдання дослідження, окреслено методи реалізації поставлених завдань. Переконливо вмотивовано наукову новизну, вказано на теоретичне і практичне значення результатів дисертації.

Композиція роботи поетапно розкриває тему дослідження. У першому розділі схарактеризовано поняття «білінгвізм» та «диглосія», «процеси перемикання мовних кодів» як об'єкти соціолінгвістики. Другий розділ присвячено аналізу історії формування білінгвальної ситуації Києва. У третьому розділі представлено мовну поведінку й мовну свідомість киян у білінгвальній ситуації столиці, а в четвертому – двомовність у комунікативному просторі Києва (сфери освіти й державного управління).

Кожен із розділів має детальне структурування. Це дало змогу авторці відобразити, так би мовити, «всю палітру кольорів» мовної ситуації у Києві, водночас продемонструвати можливості соціолінгвістичної студії: системно висвітлити регіональний і віковий вимір, взаємодію екстралінгвальних та інтралінгвальних чинників. Формулювання структурних частин дослідження не стереотипне, а новаторське, продиктоване аналізованим матеріалом, як-от: «3.4. Мовна поведінка киян за двомовного спілкування (на матеріалі фокус-групових опитувань 2017 року)», «3.6. Перспективи українізації суспільства», «4.4. Мовна поведінка столичних держслужбовців у професійному дискурсі» та ін.

Здобувачка декларує, що білінгвізм і диглосія – це складні і багатогранні феномени, які вивчають у лінгвістичному, соціологічному, психологічному та ін. аспектах. Сьогодні існують різні дефініції цих понять. На підставі аналізу широкого спектра лінгвістичної літератури Н. Р. Матвеева зробила висновок про вузьке та широке трактування ключових термінів. Імпонує, що в роботі здобувачка опирається на праці, які вже стали класикою сучасного мовознавства, скажімо, на праці У. Вайнрайха, Л. Масенко, В. Брицина, а також на нові видання (дослідження О. Данилевської, І. Цар). У результаті білінгвізм визначає як навперемінне використання двох мовних кодів у комунікативному просторі без розрізнення їхніх функцій, диглосію – як свідомий вибір конкретної мови в певній ситуації спілкування задля досягнення комунікативного успіху. Якщо білінгвізм є наслідком використання індивідом або суспільством двох мовних кодів, а диглосія – розподіл цих мов за сферами вживання, то очевидним видається те, на думку здобувачки, що обидва явища не взаємозамінюють, а доповнюють одне одного.

У дослідженні застосовано релевантні методи дослідження, такі як: соціолінгвістичні – анкетування, інтерв'ювання, спостереження (для збирання інформації); загальнонаукові – індукція, дедукція, аналіз, синтез (для обробки зібраних даних); методи кількісного підрахунку (задля

опрацювання результатів опитування), що дало змогу дисертантці досягнути задекларованих мети та завдань.

Наукова новизна результатів дослідження вмотивована теоретичною і практичною цінністю роботи. Дисертація виконана здобувачкою цілком самостійно, містить нові, добре обґрунтовані теоретичні результати, що мають значення для галузі гуманітарних наук та є важливими для лінгвістики і лінгводидактики.

Найбільш істотні наукові результати дисертації Н. Матвеевої можна окреслити такими положеннями:

- проаналізовано історичні передумови формування білінгвальної ситуації Києва;
- встановлено функціональне співвідношення української та російської мов у різних сферах комунікативного простору міста, зокрема у формальних і неформальних комунікативних ситуаціях;
- виявлено тенденції поширення обох мов на сучасному етапі;
- окреслено питання статусу й престижу української та російської мов;
- узагальнено ставлення громадян до мовних проблем в Україні;
- проаналізовано мовну поведінку студентів київських ЗВО;
- з'ясовано причини й мотивацію, що найчастіше детермінують перемикання мовних кодів у здобувачів вищої освіти.

Хоча тема дисертації пов'язує хронологічні межі роботи з сучасністю, рецензоване дослідження можна назвати не синхронним, а діахронно-синхронним, оскільки опрацьовано матеріал майже в столітньому діапазоні, а огляд історії формування мовної ситуації Києва сягає XI століття. Завдяки такому підходові стисло, але водночас цілісно подано історію зросійщення Києва шляхом тривалої асиміляції українського народу, на основі чого встановлено причини, що призвели до конфліктності нинішньої мовної ситуації.

Вважаємо, що **достовірність й обґрунтованість наукових положень і висновків** у дисертації забезпечено багатоаспектним аналізом зібраного матеріалу. Джерельна база має кілька блоків:

1. Матеріали самостійно проведених опитувань в університетах столиці (Київський національний університет імені Т. Шевченка; Національний університет «Києво-Могилянська академія»; Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені І. Сікорського»); Київський університет імені Б. Грінченка.

2. Дані масового і фокус-групових опитувань, здійснених у межах проекту AZ № 90217.

3. Відеотрансляції прямих ефірів на сайті Контактного центру Києва за участю представників Київської міської державної адміністрації.

4. Дані включеного спостереження

5. Матеріали обговорень мовних питань у ЗМІ й Інтернеті.

Кількісні показники дослідження валідні: було використано дані масового (2007 анкет) і фокус-групових (20 учасників дискусій) опитувань, матеріали самостійно проведених опитувань в університетах столиці (387 анкет), відеотрансляції прямих ефірів (12 годин мовлення), матеріали з 15 різних форумів і сайтів. Наявність у роботі рисунків та діаграм сприяє більш повній експлікації кількісних даних.

Висновки після розділів і загальні висновки в дисертації цілісно підсумовують результати спостережень авторки. На підставі результатів соціологічного опитування підтверджено факт існування білінгвізму й диглосії в комунікативному просторі України. Доказом поширення білінгвізму слугували реальні мовні практики українців, що засвідчують тенденцію до постійного перемикання мовних кодів залежно від мови співрозмовника, а отже, відсутність мовної стійкості, також самоідентифікація респондентів як білінгвів (48,7 % опитаних зараховують себе до двомовців). Домінантним чинником виокремлення явища диглосії в сучасних умовах здобувачка вважає диференціацію формальної та

неформальної комунікації, на що вказує різниця у 20 % між використанням української мови в офіційному й неофіційному спілкуванні населення.

Н. Матвеева констатує факт, що мовна ситуація в студентському середовищі, як і по всій Україні, є двомовною, засвідчує активне поширення білінгвізму, адже троє з чотирьох респондентів (студентів) відносять себе до білінгвів. Незважаючи на обов'язкову вимогу для держслужбовців уживати державну мову під час виконання службових обов'язків, в умовах реального спілкування держслужбовці не завжди таких приписів дотримуються, багато посадовців продовжують послуговуватися російською мовою.

У Додатках до роботи систематизовано окремі питання з анкети для масового опитування українців, здійсненого в межах проєкту AZ № 90217 за підтримки фонду «Фольксваген», що були використані в процесі написання дисертаційної роботи; також наведено зразок анкети для студентського опитування. Такі матеріали увиразнюють процедуру наукового пошуку.

Теоретичне та практичне значення представленої дисертації. Робота має важливе **теоретичне значення**, оскільки одержані результати є внеском у загальну теорію диглосії з урахуванням сфер використання обох мов та їхніх оцінних характеристик у постколоніальній білінгвальній ситуації української столиці. Доказовість сформульованих здобувачкою положень підсилює теоретичну значущість дисертації. Так, Н. Р. Матвеева стверджує, що, попри очевидну позитивну динаміку розвитку мовної ситуації в столиці, у комунікативному просторі міста панують білінгвізм і диглосія; вибір мовного коду столичними мешканцями часто не відповідає їхнім мовним перевагам, а є наслідком пристосування, що доводить відсутність мовної стійкості в киян.

Рецензована дисертація має виразне **прикладне значення**. Відрадно, що обґрунтовано потребу активної мовної політики держави; визначено механізми комунікативного впотужнення державної української мови. Підходи, які запропонувала у дисертації здобувачка, уможливають

створення цілком конкретних, обґрунтованих рекомендацій щодо впливу на мовну ситуацію. Матеріали роботи знайдуть широке застосування у лінгводидактиці.

Повнота викладення матеріалів у публікаціях. Н. Матвеева висвітлила отримані наукові результати в 13 одноосібних статтях, з них 10 опубліковано в наукових фахових виданнях, які на дату їхнього опублікування внесені до переліку наукових фахових видань України, затвердженого в установленому законодавством порядку, 2 – у закордонних наукових виданнях, 1 – у науково-методичному журналі. Результати дисертації також пройшли належну апробацію на наукових конференціях різного рангу: університетських, всеукраїнських і міжнародних.

ВИСНОВОК

Наукові результати, які викладені в дисертаційній роботі та виносяться на захист, здобувачка отримала самостійно. Зміст дисертації відповідає сформульованій меті, а наукові завдання цілком зреалізовано. Анотація, структура й обсяг роботи відповідають чинним вимогам. Публікації здобувачки відображають основні положення дисертації, зокрема кожного її розділу. Порушень академічної доброчесності не виявлено.

Викладене дає змогу зробити висновок про те, що дослідження Н. Матвеевої «Українсько-російський білінгвізм і диглосія в сучасному комунікативному просторі Києва» є завершеною працею, у якій отримано нові науково обґрунтовані результати, що сукупно розв'язують конкретне наукове завдання, яке має значення для розвитку сучасного мовознавства. Дисертація Наталі Романівни Матвеевої відповідає вимогам п. 10 «Порядку проведення експерименту з присудження ступеня доктора філософії», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 6 березня 2019 р. № 167, та може бути представлена у спеціалізованій вченій раді для присудження наукового ступеня доктора філософії зі спеціальності 035 Філологія.

Результати дисертаційної роботи Н. Р. Матвеевої обговорено і схвалено на розширеному засіданні фахового семінару кафедри української мови та методики її навчання Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка 25 січня 2021 року.

Голова фахового семінару

доктор філологічних наук, професор,
декан факультету філології і журналістики
Тернопільського національного
педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка

Т. П. Вільчинська

Рецензенти:

доктор філологічних наук,
професор кафедри української мови
та методики її навчання
Тернопільського національного
педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка

Л. В. Струганець

кандидат філологічних наук, доцент,
заступник завідувача
навчально-методичного відділу,
доцент кафедри романо-германської філології
Тернопільського національного
педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка

О. М. Пежинська

Учений секретар

26.01.2021 р.

В. Р. Гевко